„Dragă prietene, îți trimit această scrisoare…“

MARCUS TULLIUS CICERO: ÎNTRE *RERUM CIVILIUM STATUS* ŞI *ARS SCRIBENDI*

Camelia Sărbuşcă

Într-o scrisoare adresată lui Atticus, în aprilie 59 î.Hr., Cicero se arată foarte preocupat de modul în care este receptat de unii dintre contemporanii săi, dar mai ales de o posteritate ce însumează şase secole: „Căci ce vor zice despre mine oamenii de bună credință […] Ce va spune Cato, marele nostru amic, care pentru mine valorează cât o sută de mii. De asemenea, ce va zice istoria despre mine peste şase sute de ani“. Această istorie îi creează angoase oratorului: „… pentru că mă tem de ea mai mult decât vorbăria oamenilor care viețuiesc astăzi“[1].

Conştient de propria valoare, Cicero îşi măsoară totuşi modest posteritatea în cei şase sute de ani, de vreme ce istoria îi păstrează la rându-i o teamă respectuoasă de peste două milenii şi e puțin probabil că acest sentiment se va pierde vreodată.

Neconcordanțele dintre dorința Arpinatului şi memoria timpului nu se reflectă doar în măsura anilor, evident în favoarea oratorului, ci, şi în detrimentul dorinței exprimate de acesta, în natura receptării. Reținut în primul rând ca orator, recte Oratorul, Cicero se vede atins în una din cele mai profunde vreri ale sale, aceea de a fi văzut, memorat, apreciat ca mare om al cetății, *in medias res publicas, supra Rempublicam*, un *faciens historiae* (dorință comună multora dintre contemporanii săi şi e suficient să ni-l amintim pe Caesar, de asemeni orator şi scriitor de talent, lăcrimând în fața statuii lui Alexandru Macedon, în regretul că, la vârsta când fiul lui Filip al V-lea cucerise lumea, el nu semnase pe nici o filă importantă a istoriei). Parcurgând întregul text al scrisorii amintite observăm că ceea ce afirmă Cicero privitor la receptarea sa, în special de către Cato şi istorie – doi receptori care nu cedează aparențelor: *Cato esse, quam videri, bonus malebat* (Sallustius, Bellum Catilinae, 54, 5), nu se referă la puterea ornant – persuasivă a cuvântului său, ci la conduita sa politică.

Scrisoarea la care facem referire, dincolo de remarcabilul fragment de început deja citat, intră într-un consistent corp de corespondență ciceroniană care vorbeşte desluşit despre atitudinea politică vagă, lipsită de fermitate şi curaj a Arpinatului. În anul redactării scrisorii, 59 î.Hr., mai marii cetății sunt uniți în triumviratul constituit din Crassus, Pompei, omul căruia Cicero i s-a vrut fidel, şi Caesar, *un primus inter pares* în fața căruia, în ciuda unei uri consistente şi a unei gândiri politice diferite, oratorul s-a compromis adesea.

Pus în situația de a răspunde la o decizie a triumvirilor, Cicero nu are puterea negării acesteia, aşa cum ar fi vrut-o, nu poate da dovadă nici de „îndrăzneala lucidă a

[1] Marcus Tullius Cicero, *Epistolae ad Atticum* (*Scrisori către Atticus*), trad. Constantin Popescu-Mehedinți, Bucureşti, Colecția „Ovidianum“, 1977, vol. I, p. 115.

lui Caesar, nici de intransigența lui Cato"[2] și pendulează fără oprire între propria vrere și cea a mai marilor Romei, neputând înfrunta stăpânirea, căci această înfruntare i-ar putea aduce un rău mai dur decât moartea: îndepărtarea de pe scena politică.

Aflat în această dilemă, Marcus Tullius nu pune problema tăierii nodului gordian, ci a meditării pe marginea înnodării. E șovăielnic și slab și ceea ce-i dă frisoane este receptarea pe care de altfel o bănuiește, fapt evident prin retorica, întrebărilor: „Ce vor zice despre mine oamenii de bună credință…? Oare vor zice că am fost îndepărtat de la principiile mele de o răsplată oarecare?"[3] Temerea pentru o eventuală percepere negativă nu determină însă corectarea acțiunii care îi dă naștere. În același text, oratorul încearcă totuși o rezolvare prin retragerea în filosofie, căci aceasta îi este „intenția": „Dar de ce toate acestea când eu doresc să mă consacru filosofiei, cu toată inima și cu tot sufletul? Da, aceasta este, zic, intenția mea"[4]; arde însă de nerăbdare să afle cele mai mici detalii ale jocului politic de la Roma pentru că numai așa își poate afla adevărata liniște: „Aștept scrisoare de la tine[5] referitor la toate aceste lucruri: […] care sunt consulii care ni se pregătesc, oare Pompeius și Crassus, cum este rumoarea publică, sau Servius Sulpicius și Gabinius, după cum mi se scrie, și dacă se pregătesc anumite legi și, în general, spune-mi ceea ce este nou și, deoarece Nepos este plecat, cui ar urma să i se încredințeze auguratul? Într-adevăr numai cu astfel de lucruri pot să fiu amăgit. Iată liniștea mea sufletească!"[6] Filosofia poate fi o rezolvare, dar echivalează cu retragerea; politica este însă *prezența*, cea care îl face să se simtă viu; o lume pe care o detestă pentru că nu o poate stăpâni și o iubește mai presus de toate pentru că, paradoxal, doar în zgomotul ei își poate găsi pacea sufletească.

Liniștea dorită este însă lăsată să se auto construiască. Oratorul nu e mânat de vreo tactică subtilă[7], ci de simpla și neonoranta așteptare a limpezirii situației de la Roma, dacă destinul o vrea, în favoarea sa. Totul stă sub semnul întrebării, a așteptării și nimic nu ia forma unei acțiuni temerare, concrete și ferme. Omul e sub vremuri și se lasă dus de acestea.

În ciuda evidentei lipse a fermității, intransigenței, a puterii decizionale politice și implicit de caracter, în ciuda înscrierii într-o „mare categorie de optimați"[8] lipsiți de verticalitate, posteritatea omului politic Cicero este doar atinsă, umbrită, dar nu strivită de cea a oratorului, gânditorului, scriitorului. Din antichitate până în timpurile moderne atitudinea politică a Arpinatului s-a constituit într-o temă incitantă pentru un număr important de istorici, critici etc. De la Sallustius și Plutarh până la Theodor Mommsen și Gaston Boissier, pentru a aminti doar câteva nume, Cicero-politicianul și-a găsit rând pe rând când aprigi acuzatori, când partizani înfocați, sau judecători echilibrați care însă nu i-au putut aduce prea mari servicii. Inconstanta formă a receptării nu a făcut decât să repete inconstanța subiectului receptat.

Un Sallustius, pentru a aminti o voce antichității, vede în Cicero „un om extrem de ușuratic, plecat până la pământ în fața dușmanului, disprețuitor față de prieteni, făcând parte când dintr-o grupare politică, când dintr-alta, trădător pentru toți, un

[2] N.I. Barbu, *Aspecte din viața romană în scrisorile lui Cicero*, București, Ed. Academiei, 1959, p. 58.
[3] Vezi nota 1.
[4] *Ibidem*, p. 116.
[5] Atticus se află la Roma, Cicero în Antium.
[6] Vezi nota 1.
[7] Eugen Cizek vorbește despre caracterul tactic al pendulărilor lui Cicero și îi motivează oscilațiile prin presiunea vremurilor: „Oscilațiile nu sunt atât ale lui Cicero, cât ale epocii și evenimentelor, care îi sugerau marelui orator soluții diverse", în *Istoria literaturii latine*, București, Societatea „Adevărul", 1994, vol. I, p. 160.
[8] Vezi nota 2.

senator foarte uşuratic, avocat simbriaş…“[9]. De la un personaj extrem de blamat trecem împreună cu Gaston Boissier, un apropiat al vremurilor noastre, la un altul şi totuşi acelaşi; de data aceasta vom găsi un om chibzuit, echilibrat, care este nevoit să facă faţă vitregiilor vremurilor: „Era aşadar nevoie să mulţumească toate partidele în acelaşi timp[10], să-i ia cu binişorul şi pe învingător şi pe învinşi, în interesul renumelui şi al siguranţei sale, să trăiască în preajma stăpânului fără a i se pleca prea mult…“[11]. Între o plecăciune dezonorantă şi o alta atinsă de demnitate, un judecător rece precum N.I. Barbu îl reţine pe Cicero ca orator, iar ca om politic îl include în masa mai populată a comunului nevertical: „Dotat cu preţioase însuşiri ale unui mare orator, din punct de vedere politic el nu se deosebeşte cu nimic de marea categorie a optimaţilor care bârfeau pe triumviri în circuri…“[12].

Această imagine permanent vie a omului politic, indiferent dacă a fost refuzată sau acceptată, Cicero o datorează prea puţin calităţii atitudinii sale de om de stat – căci într-o competiţie dură, reală, alături de Caesar, de exemplu, el nu ar avea decât un răspuns modest – şi foarte mult fascinantei sale corespondenţe, care îl prezintă în cele mai fine detalii, cum nu s-a întâmplat cu alţi contemporani de-ai săi, geniului său de gândire şi scriere care a ştiut să îmbrace în forme excepţionale, strălucitoare, pe omul comun, şi care nu a acceptat să facă figură de Spartacus în grupul optimaţilor temători.

Un împătimit al scrisorii, Arpinatul s-a păstrat prin intermediul acesteia neatins de viciul vreunei prelucrări, nealterat, întreg în firea şi firescul său cotidian. Geniul cuvântului său, grăbit de curierii ce aşteptau la uşă, sau îndelung cumpănit la vreme de răgaz, a dat chiar şi formelor fără fond sens. Cicero şi-a scris cu atâta talent scrisorile încât unii dintre cei care i-au studiat opera afirmă că acestea întrec întrucâtva însăşi calitatea discursurilor: „Este aşadar adevărat că regăsim în cuvântările lui Cicero aceleaşi însuşiri ca şi în scrisorile lui; numai că în scrisori ele se vădesc mai limpede pentru că omul e mai slobod şi se lasă mai cu franchețe în voia firii sale“[13].

Prin corespondenţa sa vie, directă, scrisă cu stilusul înmuiat în seva clipei, Cicero lasă la voia lectorului formarea unei păreri, neoferind informaţii analizate, ci *analizabile*, adică pune la dispoziţia cititorului o operă de extremă mobilitate unde acesta din urmă are libertatea totală a oricărei opinii. Arpinatul se pune conştient într-o oglindă care să-i reflecte fidel imaginea; dacă imaginea omului politic e nereuşită, autorul *Catilinarelor* are meritul şi îndrăzneala specifică unui mare spirit de a o fi lăsat aşa cum a fost, fără pomadă. Atunci când se întreabă ce vor zice oamenii de bine despre atitudinea sa, ştia foarte bine că părerea acestora nu va fi onorantă pentru el, însă acest lucru nu-l determină să se ascundă sau să tacă. Atunci când îşi scrie corespondenţa, adresându-i-se lui Atticus sau vreunui familiar[14], oratorul ştie foarte bine că scrisorile sale vor face istorie, unele dintre ele intrând chiar într-o receptare imediată: o ştire ce putea fi de interes general făcea ca, la Roma, unele scrisori să treacă din mână în mână, dar acest lucru nu-l determină să modifice tonul propriei prezentări. Dacă nu are curajul de a-i înfrunta pe triumviri, are însă îndrăzneala calamusului cu ajutorul căruia se zugrăveşte fără farduri înveşmântându-se în cuvântul său fără cusur, plin de vervă, de savoare, de umor implicit sau explicit, de bogăţia formelor şi peste toate, firesc, de geniu.

[9] Traducerea *Invectivei* lui Sallustius aparţine lui N.I. Barbu, în *op. cit.*, p. 7. Nu există certitudinea că această invectivă aparţine lui Sallustius.

[10] După lupta de la Pharsalos.

[11] Gaston Boissier, *Cicero şi prietenii săi*, trad. N. Steinhardt, Bucureşti, Ed. Univers, 1977, p. 238.

[12] Vezi nota 2.

[13] Gaston Boissier, *op. cit.*, p. 21.

[14] Aluzie la colecţia de scrisori *Ad Familiares.*

Obligat de ura lui Clodius, omul lui Caesar, şi propria greşeală, în primăvara anului 58 î.Hr. Cicero pleacă în exil de unde îi scrie tulburat, plin de teamă, de autocritică şi de hiperbole lui Atticus: „Din incoerenţa scrisorilor mele, am credinţa că tu observi agitaţia spiritului meu care, deşi a fost atacat de un dezastru profund şi unic, totuşi sunt înfiorat, nu atât din cauza calamităţii cât din amintirea culpei mele“[15]. În temerea sa, Cicero crede că experimentează ceva „unic“ şi acel ceva poartă numele „dezastrului“, iar o parte a cauzei are pecetea „calamităţii“. Totul ia dimensiuni enorme şi ceea ce e scris devine imagine, un al doilea Potop pare a se revărsa peste Cicero – Noe care nu ştie cum să facă faţă dezastrului şi calamităţii. Dintr-o dată un fapt comun al vremurilor sale, exilul, devine „unic“. Unicitate dobândeşte, prin accentele viziunii colosale, şi textul epistolei care, *volens nolens*, la doar o singură lectură rămâne fidel memoriei.

Când, în anul 57 î.Hr., Arpinatul obţine rechemarea din exil, el nu-şi mai aminteşte nimic din apăsarea „dezastrului unic“ nu de mult trecut şi hiperbolizează din nou, dar de data aceasta plin de încredere, de farmec optimist, dar şi de elan naiv, căci i se pare a fi repetat victoria unui Scipio Africanul: „Când am ajuns la poarta Capena treptele templelor erau arhipline, de la cel mai de jos plebeu, care-şi manifesta simpatia prin frenetice aplauze şi de asemenea până la Capitoliu o afluenţă asemănătoare şi aceleaşi aplauze m-au onorat şi în for şi chiar în interiorul Capitoliului a fost o mulţime uimitor de mare“[16]. Acum termenii care marchează experienţa bucuriei ciceroniene sunt hiperbolizaţi în mod pozitiv: „templele arhipline“, „cel mai de jos plebeu“, „frenetice aplauze“, „mulţimea uimitor de mare“. Rolul de penel al calamusului ciceronian este din nou pus în valoare. Tabloul care devine şi sonor e atât de pregnant încât e necesară doar o minimă imaginaţie pentru a vedea şi auzi toată acea mulţime pestriţă aplaudând şi înmulţindu-se cu fiece clipă. Chiar dacă întoarcerea lui Cicero nu are nimic din trecerea Rubiconului de către Caesar, spre pildă, prezentarea acestei întoarceri echivalează, în plan artistic, actul lui Caesar.

Exemplul pe care nu-l putem trece cu vederea este cel care motivează însăşi analiza prezentă: un şir de întrebări care se succed cu forţa unor valuri în furtună impune lectorului textul („Ce vor zice… oamenii…?“ „Ce va spune Cato…?“ „Ce va zice istoria…?“ „Oare vor zice că…?“). Şi textul întreg se transformă într-un semn, de întrebare. Apoi pendularea între filosofie – aici simplă actorie – şi politic, frenezia cu care sunt aşteptate veştile, cărora de atâta nerăbdare li se dă şi un posibil viitor contur, expresia implicită a tulburării adânci şi explicită a liniştii totale fac, pentru receptor, imposibilă părăsirea textului. Expresia progresivă şi năvalnică învăluie ideile încet-încet precum larva propriul cocon şi, când scrisoarea se încheie, fluturele îşi ia deja zborul uimindu-şi privitorul cu graţia, culorile şi mişcarea sa. Se reţine într-o oarecare măsură, în planul al doilea, că există o poziţie politică vagă sau nu, care rămâne însă doar cu funcţie de fundal.

Cicero a rămas analizei posterităţii ca *homo rerum civilium* în primul rând graţie scrisului său, inegalabilei sale corespondenţe şi mai puţin sau prea puţin datorită actelor sale ca om de stat. Meritul său e de a fi fost un epistolier excepţional şi în genere de mare mânuitor al cuvântului ornat, care a reuşit prea puţin să îmbrace în hlamidă înzestratul politician din el.

Cum matrioşka cea mare ascunde ludic în pântecele ei pe matrioşka cea mică, tot astfel Cicero enormul, stăpânul cuvântului genial şlefuit ascunde în sine şi pe Cicero

[15] Marcus Tullius Cicero, *op. cit.*, p. 146.
[16] *Ibidem*, p. 167.

„cel mic“ şi-i dă acelaşi nume, aceeaşi formă, aceleaşi culori, cu simpla – dar cu atât de evidenta – diferenţă de mărime.

Marele om Cicero, oratorul, epistolierul, se gândea firesc – dar modest – la şase sute de ani de posteritate, matrioşka cea mică din el, omul politic temător, tremura însă în faţa intransigentului Cato şi a neînduplecatei istorii, dar împreună, au dobândit ce şi-au dorit şi cu mult peste. Poate eternitatea.